

עיונים בפרשת פילגש בגבעה

א. מטרת הסיפור

סיפור פילגש בגבעה שבשלושת פרקיו האחרונים של ספר שופטים עורר מחלוקת בקרב החוקרים לגבי מטרתו ולגבי המסר העיקרי שהוא מציג. חלק מן החוקרים טוען, שהסיפור בא לקשר בין ספר שופטים, העומד בסימן "בימים ההם אין מלך בישראל", לבין ספר שמואל המספר על ראשית המלוכה. אליצור אומר, שהסיפור בא ללמד אותנו את "לקחו הנבואי", וכדי "להציג את ההידרדרות וההסתאבות של עם הסגולה בתועבות כנען"¹. בדומה לכך טוען קויפמן, שסיפורנו בא להראות את הצד האפל של תקופת השופטים כנגד התיאור המזהיר של השופטים כמנצחים, המופיע לאורך רוב הספר². דינור סובר, שמדובר על "סיפור עתיק שמטרתו להסביר מדוע שבת בנימין היה קטן, ולהבליט את אומץ לבם של בניו ונאמנותם זה לזה"³. כמו כן, לדעתו, מטרת הסיפור היא להראות שתכונות אלו הביאו אותו לשלטון.

בניגוד לדעות אלו, קבוצה אחרת של חוקרים טוענת, שמטרת הסיפור היא להציג את שאול ובנימין באור שלילי. ב"צ לוריא טוען, שהסיפור נכתב על-ידי סופר חצר של דוד כדי להסביר ולהצדיק את מעשיו של דוד בהכחידו את מרבית שבת בנימין ותומכי בית שאול, את גזלת קרקעותיהם, ואת צמצומו של השבת בשטח מדברי קטן וחסר ערך (לדעתו, דוד דיכא את בנימין ובית שאול בשבע השנים וששת החודשים שקדמו לשלטונו על כל ישראל)⁴. אחרים טוענים, שהדברים נכתבו על-ידי סופר מלוכני-יהודאי כנגד בית שאול וכנגד מצב אי-המלוכה באופן כללי⁵.

כפי שניתן לראות, ניתנו משמעויות שונות לסיפור ולתפקידו. לדעתי הפסוקים עצמם מכריעים במחלוקת זו ומצביעים על מטרתו העיקרית של הסיפור. המפתח לכך טמון בהשוואה בין סיפורנו לסיפור מלחמתו של שאול בבני עמון. מספר קווי דמיון נמתחים בין שני הסיפורים⁶:

¹ י' אליצור, פירוש ידעת מקרא לשופטים, ירושלים, תשל"ו, עמ' 12.

² י' קויפמן, ספר שופטים, ירושלים, 1973, עמ' 282.

³ בתוך: עיונים בספר שופטים, ירושלים, תשל"א, עמ' 486.

⁴ ב"צ לוריא, שאול ובנימין, ירושלים, תש"ל, עמ' 180.

⁵ קויפמן (לעיל, הערה 2, עמ' 278) מביא גם את דברי גידמן וגרץ, הטוענים גם הם שמטרת הסיפור היא להבאיש את ריחם של שאול ובנימין, אך הוא דוחה את דבריהם ומביא ראיה לכך: בסיפורנו עם ישראל מצטער מאוד על המלחמה ומתחרט על מה שאירע.

⁶ קויפמן (שם) עמד על דמיון זה אך לא נימקו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

1. בסיפורנו יש תפקיד מכריע לתושבי הגבעה, להתנהגותם, ולהשלכות התנהגות זו. במקביל, שאול הוא תושב הגבעה: "וגם שאול הלך לביתו הגבעתה" (שמו"א, י', כו).

2. יש דמיון רב בפעולותיהם של בעל הפילגש בסיפורנו ושל שאול לכינוס העם:

שופטים, י"ט, כט-ל; כ"א **שמו"א, י"א, ז**
"ויחזק בפלגשו וינתחה לשנים עשר נתחים" "ויקח צמד בקר וינתחהו וישלח בכל גבול
ישראל"
"ויצאו כל בני ישראל ותקהל העדה כאיש" "ויצאו כאיש אחד".

3. בסיפורנו מדובר על אנשי יבש גלעד, וכן בשמו"א מדובר עליהם, שכן הסכסוך בין אנשי יבש גלעד לבין עמון הוא העילה למלחמה.

השאלה העולה היא, כמובן, מה פשר הדמיון?

בסיפורנו ישנם שלושה גיבורים: שבט בנימין, עם ישראל ואנשי יבש גלעד. היחס ביניהם הוא כזה: עם ישראל יוצא במלחמת חרמה בשבט בנימין. אנשי יבש גלעד תומכים בבנימין בצורה פאסיבית על-ידי אי הצטרפותם למלחמה, וזו הסיבה העיקרית לכך שעם ישראל מפנה את זעמו כלפיהם ומשמיד את כולם מלבד הנשים שלא ידעו משכב זכר. בספר שמואל קיימים אותם גיבורים אך היחס ביניהם מתהפך: שאול, איש בנימין, ויותר מזה - איש הגבעה, יוצא **בראש** עם ישראל (ובזה מתבטא לא רק פיוס בין העם לשבט בנימין אלא גם קבלת הנהגתו) כדי **לעזור** לאנשי יבש גלעד במלחמתם בבני עמון. כמובן, אין חידוש בכך ששאול יוצא להגן על אנשי יבש גלעד, ולו רק כדי להשיב להם כגמולם על תמיכתם העקיפה בשבטו; החידוש הוא שכל העם יוצא להציל את אנשי יבש גלעד, בניגוד גמור למה שאירע בעבר.

כדי להדגיש את ההבדל אפשר להציג זאת כך: האיש הלוי בסיפורנו ושאול במלחמה נחשפם מכנסים את העם באותה צורה (על-ידי נתיחת הפילגש או צמד הבקר ושליחתם בכל גבול ישראל) אך גורמים לתוצאה הפוכה - זה גורם למלחמת אחים אכזרית, וזה מאחד את העם ומפנה אותו כנגד אויב משותף.

משמעות ההבדל היא זו: העדר מלך (המודגש בפסוקי הפתיחה והסיום של סיפורנו) גורם למוסר שפל, המביא למעשה סדום ולסדרת מלחמות אחים עקובות מדם. לעומת זאת, נוכחותו של המלך מעניקה אחדות, ביטחון ואמונה בקב"ה, כפי שראינו בפעולתו הראשונה של המלך הראשון בישראל.

לאחר שבחנו את הדמיון ומצאנו את משמעותו, אנו יכולים לומר באופן חד-משמעי, שסיפור פילגש בגבעה לא נועד להשמיץ, חלילה, את בנימין או את שאול, אלא להפך: להראות את גדולתו של שאול, ואת יתרונה של המלוכה כנגד העדרה. מכאן אפשר גם להסיק שסיפורנו על עליותיו, מורדותיו, ומשמעויותיו השונות מהווה סיפור הקדמה לתקופת המלוכה ואף נוקט גישה חיובית ואוהדת למלוכה בכלל ולשאול בפרט.

ב. המבנה הכללי ומשמעותו

את הסיפור המשתרע על שלושת פרקיו האחרונים של הספר אפשר לחלק לשני חלקים עיקריים: פרק י"ט ופרקים כ'-כ"א. החלוקה היא, כמובן, על-פי העלילה: פרק י"ט מספר על האיש ופילגשו ועל הטרגדיה הפוקדת אותם, ואילו פרקים כ'-כ"א עוסקים במלחמות העם בבנימין ובאנשי יבש גלעד.

ההבדל העיקרי בין שני חלקי הסיפור הוא המישור שבו מתרחשת העלילה. בחלק הראשון, בפרק י"ט, הסיפור מתרחש במישור האישי. מדובר בו על הסיפור הפרטי של איש ופילגשו, היחסים ביניהם, האירוח אצל החותן, הפיוס, המצוקה שאליה נקלעו בדרך, ולבסוף - האונס המחריד בגבעה. החלק השני של הסיפור מתרחש במישור הלאומי. מלבד האיש המכנס את העם ומלבד אזכור של פינחס בן אלעזר, "הגיבורים" הם חלקיו השונים של העם: רוב העם, שבט בנימין, תושבי הגבעה ואנשי יבש גלעד.

למרות ההבדל, קיים דמיון בין שני הסיפורים, המתבטא בתפקיד הגיבורים. בסיפור השני, כאמור, יש שלושה 'גיבורים': שבט בנימין, עם ישראל ותושבי יבש גלעד. עם ישראל תוקף את שבט בנימין ואנשי יבש גלעד תומכים בבנימין באופן פאסיבי. בהתאם ל'גיבורים' אלה, קיימים בחלק הראשון של הסיפור 'גיבורים' מקבילים בעלי אותו תפקיד: האיש ופילגשו, תושבי הגבעה והאיש הזקן מהר אפרים. תושבי הגבעה, בדומה לעם ישראל התוקף את בנימין, תוקפים את האיש ופילגשו, והאיש הזקן, בדומה לאנשי יבש גלעד הנמנעים מלתקוף את בנימין, מנסה להגן על אורחיו.

אם נניח שהדמיון אינו מקרי, נצטרך להסביר, מדוע אותה תבנית של התנהגות מופיעה בשני חלקי הסיפור. נראה שהתשובה טמונה בהבדל העיקרי בין שני הסיפורים והוא כאמור, המישור הפרטי מול המישור הלאומי.

בשני הסיפורים מתרחשת טרגדיה: בסיפור הראשון מתעללים תושבי הגבעה בפילגש ובסיפור השני מושמדים כמעט לגמרי שבט בנימין ותושבי יבש גלעד. אם נוסיף לכך את העובדה שהמסר העיקרי של שלושת הפרקים הוא העדר מלך וההשלכות של עובדה זו, נוכל לנמק את הדמיון העלילתי בין שני הסיפורים: הדמיון בא להראות שהמבוכה, הבלבול והאנדרלמוסיה השוררים בהעדר מלך, שלטו בשני המישורים: המישור הפרטי (כפי שמציג זאת פרק י"ט) והמישור הלאומי (כדוגמת פרקים כ'-כ"א).

ג. ומאי קא עביד קודשא בריך הוא בהיא שעתא

קשה להבין את הקו האלוהי בסיפורנו. לא ברור האם הוא נוטה לצד העם או לצד בנימין. בקריאה ראשונה אנו נחרדים ממה שקורה בגבעה. אנו מזדהים עם עם ישראל המתכנס "כאיש אחד" במצפה כדי לבער הרעה מישראל. עם ישראל דורש, כדן, שאנשי בנימין יסגירו את "האנשים בני בליעל אשר בגבעה" בלבד, ואין לו כוונה להילחם בכל שבט בנימין לכתחילה. בנוסף לכך נאסף שבט בנימין ראשון להילחם בישראל (כ', יד). עם ישראל אינו מאבד את עשתונותיו, שואל בקב"ה ורק אחר-כך יוצא להילחם בבנימין. לכאורה התנהג העם באופן שקול וראוי להערכה, אך למרות הכול הוא נוחל מפלה

במערכה הראשונה, ולמרבית הפלא - גם בשנייה. רק לאחר שתי מפלות, שבהן העם מאבד שלושים אלף איש, הוא מכניע את שבט בנימין.

השאלה המתבקשת היא - למי נתונה התמיכה האלוהית: אם לעם ישראל - מדוע העם מובס פעמיים; ואם לבנימין, מדוע, לבסוף, מושמד רוב השבט? התשובה לשאלה זו עולה מניתוח ספרותי של פסוקים:

המפרשים⁷ מעירים את תשומת לבנו לכך שעם ישראל, הבטוח בצדקת דרכו, אינו שואל את הקב"ה האם להילחם בבנימין אלא "מי יעלה לנו בתחילה למלחמה עם בני בנימין". משמעות הדבר היא, שעם ישראל ראה את המלחמה בבנימין כברורה מאליה. בפעם השנייה שואל העם את הקב"ה: "האוסף לגשת למלחמה עם בני בנימין", ועל כך אומר המלבי"ם (שם, פס' כג): "כי כבר יצאו והיו לפני גבעה ולא היה חסר רק לגשת ולהתקרב אל העיר". כלומר, שוב ראה העם את המלחמה בבנימין כנדרשת, אך כבר בהיסוס מסוים. רק בפעם השלישית שבה העם מעלה בפירושו את האפשרות להפסיק להילחם בבנימין (שם, פס' כח) עונה הקב"ה באופן ברור: "עלו כי מחר אתננו בידך". רק לאחר שהעם מבין שאין לראות השמדת שבט בישראל כמובנת מאליה, נותן הקב"ה את הסכמתו ורשותו להעניש את בנימין ואת הבטחתו כי המלחמה בבנימין תצלח, בעוד שבפעמיים הראשונות לא ניתנה כל הבטחה מעין זו⁸.

⁷ רש"י ומלבי"ם לפרק כ', פס' יח.

⁸ את הקו האלוהי שהוצע כאן, אנסה להראות גם ממקום אחר: פרק י"ז במלכים א'. בתחילת פרק זה גוזר אליהו בצורת על דעת עצמו כעונש לישראל ההולכים בדרכי אחאב ואיזבל. לאחר זמן מה, ולאחר מאורעות מסוימים, פוקד הקב"ה על אליהו להיראות אל אחאב משום שהוא, הקב"ה, מבטל את גזירת אליהו ונותן מטר על פני האדמה. גם כאן מתעוררת השאלה - במי תומך הקב"ה? שהרי הקב"ה מטיל את הברכה שאלהו גוזר. ומצד שני - הוא מבטל את גזירתו.

הדילמה בין אחאב לאליהו היא ההתנגשות בין הדרשה לקיים מצוות לבין אהבת העם, כשאלהו ואחאב מסמלים את שני הצדדים בקיצוניות: אליהו, הדורש קיום מצוות, אינו דואג לעם וחי בבדידות, ואילו אחאב עובד אלילים, אך אוהב את העם (עין מלכ"א, י"ח, ה-ו) וחי בתוכו. לכל אחד מן הצדדים יש לגיטימציה מסוימת.

ההכרעה האלוהית בדילמה אינה באה מיד. כשאלהו גוזר בצורת, היא אכן באה, אך אליהו עובר שרשרת של מאורעות הרומזים לו על טעותו. בתחילה אליהו מסתתר בנחל כרית ומתקיים בחסדי הקב"ה, אך לבסוף הוא נפגע מהבצורת שהוא בעצמו גזר. לאחר מכן אליהו נאלץ לבטל את גזרתו בקנה-מידה קטן ולחיות את האלמנה ואת בנה. לבסוף מת הבן (המסמל אולי את עם ישראל), ואליהו נאלץ לגלות מידה של רחמים ולהחיותו. מכאן אפשר ללמוד שהקב"ה נותן לאליהו הזדמנות להבין בעצמו את טעותו, ורק לאחר שאלהו לא ניצל הזדמנות זאת הקב"ה מעמיד אותו על מקומו ומבטל את הברכה. מצד שני, הזמן שבו חלה הבצורת ופגעה בעם מאפשר לאחאב הזדמנות לשוב מחטאיו - וגם הוא אינו חוזר בו.

בדומה לפרק זה מספר מלכים, כך בסיפורנו יש דילמה בין העם לבין בנימין שבה יש לגיטימציה מסוימת לשני הצדדים, ואין הכרעה אלוהית מיידית ומוחלטת, אלא ניתנת לטועה הזדמנות לחזור בו. שני הצדדים המתעמתים בסיפורנו הם שבט בנימין, הראוי לעונש על החיפוי שהוא נותן לאנשי הגבעה אך אינו ראוי לעונש מוות, ועם ישראל, הצודק בדרישתו להעניש את בנימין אך טועה בשאיפתו למחוק שבט מישראל.

הצד השווה בין שני הסיפורים הוא שבשניהם אין הקב"ה מכריע במחלוקת מיד, אלא נותן לשני הצדדים הזדמנות להבין את טעותם ולחזור בהם.